

Permaininga kredito kooperacijos Plungėje istorija (1883–1949)

Vladas Terleckas

Iki šiol ši tema netyrinėta, istoriografijos nėra. Remiantis pirminiais šaltiniais (archyvine medžiaga, skelbtais statistiniais duomenimis) ir literatūra apie kooperaciją apskritai, siekiama atkurti Plungės valsčiuje veikusią kredito kooperatyvų praeitį, paanalizuoti jų veiklą, atskleisti vaidmenį, prisiminti steigėjus, vadovus.

Rašant straipsnį, daugiausia remtasi Kauno gubernijos atmintinių knygelių informacija, Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos statistinio leidinio „Lietuvos kooperacija“ duomenimis, Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomomis Plungės kredito kooperatyvų kai kurių metų ataskaitomis (f. 387) ir SSRS žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros archyvine medžiaga (f. R 364). Kadangi neišliko šių kooperatyvų narių susirinkimų, valdybų ir tarybų posėdžių protokolų bei kitų dokumentų, neišmanoma nuosekliai, išsamiai, vaizdžiai atkurti Plungės valsčiaus kredito kooperacijos praeities.

1. Sunki pradžia carmečiu

Pirmosios kredito įstaigos Lietuvos kaime ėmė rasti XVIII a. antroje pusėje. Tai buvo grūdų saugyklos (*magazinai*) ir valstiečių kasos, kurias savo iniciatyva steigė dalis dvarininkų. Iki 1822 m. grūdų saugyklų buvo nedaug. Nuo tų metų jų ėmė daugėti, nes caro įsaku buvo liepta dvarininkams, laisvųjų valstiečių bendruomenėms ir valstybinių dvarų administratoriams įsteigti saugyklų visuose kaimuose, kuriuose buvo per 50 kiemų, ir juose laikyti nustatyto dydžio grūdų atsargas¹. Nuo 1842 m. kasmet (išskyrus nederlingus metus) reikalauta iš naujo derliaus supilti į saugyklą po 8 gorčius rugių (kviečių) ir 4 gorčius avižų ar miežių nuo kiekvienos revizinės „sielos“. Nederlingais metais, nukentėjus nuo krušos ar gaisro, saugyklos skolino grūdus mitybai ar sėklai. Kipro Bielinio nuomone, „<...> *panašus visuomenės nuo nederliaus ir badmečio apsaugojimo būdas buvo pažangus ir aniems laikams originalus <...>*“². Kadangi 1857 m. Kauno gubernijoje buvo 1 174 saugyklos, arba vidutiniškai po 7,7 saugyklos kiekviename valsčiuje, o 1898 m. jų padaugėjo iki 1 397, kurių dauguma egzistavo iki 1915 m., pagrįsta manyti, kad ne viena jų veikė Plungės valsčiuje.

Valstiečių kasos ir vėliau jas pakeitusios valsčių taupomosios ir pagalbos kasos kaupė bei skolino pinigus ūkių reikmėms normaliai derlingais metais. XIX a. viduryje sukauptų pinigų dydžiu garsėjo Irenijaus Oginskio Rietavo dvare buvusi kasa, vadinta banku. 1855 m. jis turėjo per 85 tūkst. rb, 1864 m. – apie 60 tūkst. rb³. Deja, nuo 1863 m. kunigaikštienė neatsiskaitinėjo su kasos indėlininkais, dėl to kilę ginčai užsitęsė iki 1873 m. ir neišku kuo baigėsi.

1873 m. Lietuvoje prasidėjęs kredito kooperacijos judėjimas dėl įvairiausių valdžios trukdymų vyko (iki 1907 m.) labai lėtai. Žemaitiją kredito kooperacija pasiekė vėliau, 1876 m. įsteigus Telšių

¹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 525, ap. 15, b. 387, l. 43.

² Bielinis K. *Dienojant*, Vilnius, 1992, p. 407.

³ Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais, Vilnius, 1975, p. 132.

skolinamąją taupomąją draugiją. Kredito kooperatyvai, arba oficialiai skolinamosios taupomosios draugijos (STD), buvo naujo, neluominio pobūdžio, mažiau valdžios kontroliuojamos kredito įstaigos (tam tikros teritorijos valstiečių, smulkių verslininkų susivienijimas).

Plungės STD pradžia datuojama skirtingai: vienur nurodoma 1882 m. liepos 14 d.⁴, kitur – 1883 m.⁵ Veikiausiai pirmoji data yra STD įstatų patvirtinimo, o ne įsteigimo diena, todėl patikimiau įsteigimą datuoti 1883 m. Chronologijos požiūriu Plungės STD buvo trečioji draugija Telšių apskrityje. Net iki 1912 m. joje tebuvo 3 STD (be minėtų, veikė Židikų STD). Tiek pat draugijų veikė ir Raseinių apskrityje. Pažymėtina, kad pagal STD skaičių Žemaitija gerokai atsiliko nuo Aukštaitijos, priklausiusios Kauno gubernijai. Šis reiškinys aiškinamas tuo, kad Žemaitijoje valstiečių ūkiai nebuvo dalijami sūnums, todėl nesusmulkėjo; dėl vyravusios piniginės (čincinės) baudžiamos formos ūkiai ekonomiškai buvo stipresni, daugiau turėjo santaupų; žemaičių etnopsichologinėmis ypatybėmis (atsargumu, nepasitikėjimu naujovėmis)⁶. Bet negalima pamiršti, kad Kauno gubernijos šiaurės rytuose daug STD buvo įsteigta kolonistams valdžios pastangomis ir parama. Šitai gausino draugijų skaičių Zarasų ir Rokiškio apskrityse.

Trumpam dar grįžtelkime prie Plungės STD įsteigimo aplinkybių. Žinant, kad sustiprėjus reakcijai, 1883–1893 m. imperijoje, o Lietuvoje iki 1898 m. buvo visiškai sustojęs kredito kooperatyvų steigimas, neabejojant galima teigti, jog plungiškiai vos spėjo išskirti į nuvažiuojantį traukinį. Veikiausiai tai padaryti padėjo caro rūmuose ryšių turėjęs kunigaikštis Mykolas Oginskis, kuris turbūt buvo Plungės STD steigimo iniciatorius. Juk jis turėjo galimybę iš tėvo pažinti minėtos kasos veiklą, kredito įstaigų naudą. Tokią prielaidą pagrindžia ir Lietuvoje paplitusi praktika, kad STD steigimą maždaug iki 1908 m. inicijuodavo įtakingi dvarininkai, rečiau kunigai, ir jie užimdavo draugijose vadovaujančius postus, nes buvo pajėgūs tvarkyti jų dokumentaciją. Istoriografijoje išsivirtinęs abejotinas aiškinimas, kad STD steigimo imdavosi dvarininkai, todėl, kad jiems labiausiai buvo reikalingos paskolos. Manding pamirštama, kad draugijų paskolos dėl mažumo negalėjo tenkinti didponių poreikių, antra, jie gana palankiomis sąlygomis (ilgam terminui) galėjo skolintis iš Vilniaus žemės banko. Nors fragmentiškai skelbta informacija rodo, kad M. Oginskis daug metų vadovavo Plungės STD: 1887 m. jis buvo tarybos pirmininkas, 1893–1894 m., 1894, 1897, 1901 m. – pirmininkas (šaltinyje nenurodyta tarybos ar valdybos)⁷. Tik 1895–1896 m. jai vadovavo Jonas Sklodkovskis. Peršasi išvada, kad Oginskis galėjo būti vienu draugijos vadovų nuo jos įsteigimo iki mirties (1902 m.), išskyrus 1895–1896 m. Nepaisant vadovavimo trukmės, atrodo skubotai įtaigojama, kad Oginskiui buvo svetimi socialiniai klausimai⁸. Draugijos įsteigimu, vadovavimu pasireiškė jo paternizmas santykiuose su valstiečiais. Analogiškas požiūris ir motyvas steigti STD buvo būdingas ir kitiems stambiams žemvaldžiams (A. Zubovui, J. Kosakovskiui, V. Montvilai, J. Butleriui, N. Bistramui ir kt.). 1887 m. tarybos na-

⁴ Ковенская губерния за время 1843–1893 г., Ковна, 1893, с. 305.

⁵ Šalčius P. *Žemės ūkio organizacijos iki 1915 metų*, Kaunas, 1937, p. 50.

⁶ Mačiekus V., Pladis B. Valstiečių paskolų-taupymo draugijos iki Pirmojo pasaulinio karo, *Ekonomika*, Vilnius, 1997, t. 42, p. 117.

⁷ ПККГ на 1888 г., на 1894–1898, 1902 г., Ковна, 1887, 1893–1897, 1901.

⁸ *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, Vilnius, 1996, t. 2, p. 218.

riais dirbo Boleslovas Sakelis (turėjo 444 deš. žemės), Pranas Tomaševskis (390 deš.), Zenonas Prželgovskis (pagal P. Šalčių, Z. Prijalgauskis), Jurgis Uznevičius ir M. Šankinskis, valdybos nario tvarkytojo pareigas užėmė Stanislovas Vaitkevičius, jos nario – Vladislavas Jankevičius⁹. 1906 m. draugijai vadovavo M. Oginskienė. Deja, daugiau informacijos apie tarybą ir valdybą sudėtis bei įstatus nerasta.

Iki 1895 m. STD organizaciniai ir veiklos pagrindai buvo reguliuojami pagal 7 įstatų variantus. Juose buvo numatyti tokie draugijų tikslai: 1) sudaryti galimybę laikyti santaupas už palūkanas, 2) skolinti pagal galimybes neapsunkinančiomis sąlygomis. Vadinas, pirmenybė teikta draugijų taupomajai, bet ne skolinamajai funkcijai. Matyti, kad draugijų paskolos vertintos daugiau kaip priemonė lupikiškajam skolinimui mažinti, o ne kaip šaltinis gamybai, ūkio apyvartai didinti. 1895 m. įstatuose prioritetas suteiktas skolinimui ūkio poreikiams tenkinti.

Nariais buvo priimami ir gretimų valsčių suaugę gyventojai, nors nerekomenduota, kad STD veikla apimtų didelę teritoriją, nes tuomet nebus galimybių pažinti narių. 1904 m. norminiais aktais buvo uždrausta į draugijas priiminėti prekeivius, nes jie esą išnaudoja gyventojus. Ši taisyklė taikyta ir laisvųjų profesijų asmenims. Turimais duomenimis, 1885 m. Plungės draugija turėjo 291, 1898 m. sausio 1 d. – 334, 1905 m. pradžioje – 241, 1914 m. sausio 1 d. – 218 narių¹⁰. 1885 m. narių skaičiumi Plungės STD lenkė Telšių STD 4,7 karto, Židikų STD – 1,6 karto. Tačiau 1904 m. padėtis kardinaliai pasikeitė: į Židikų draugiją buvo įstoję 1995, į Telšių STD – 564 asmenys, t. y. atitinkamai 8,3 ir 2,3 karto daugiau negu į Plungės STD. Išeitų, kad ilgainiui pirminis plungiškių entuziazmas išsisklaidė, jų puoselėtų vilčių draugija nepateisino. Tai netiesiogiai byloja apie rimtus trūkumus jos veikloje.

Norintysis tapti STD nariu turėdavo įmokėti ne didesnę kaip 100 rb pajų ir prisiimti atsakomybę už jos nuostolius bei išpareigojimus keletą kartų didesnę negu pajus ar skirta paskola. Nuo 1895 m. draugijoms leista skolinti iki 12 mėn. remiantis pasitikėjimu ar kito asmens laidavimu ir iki 5 m. ar 12 m., kai paskolos grąžinimas užtikrinamas įkeičiant nekilnojamąjį turtą. STD skolino ūkio apyvartai, ūkiniams patatams statyti, inventoriui pirkti, tik 1/10 paskolos buvo galima panaudoti vartojimui, mokesčiams mokėti.

Plungės STD veikla buvo be galo banguota. Iki 1890 m. pabaigos jos apyvarta išaugo nuo 127,8 tūkst. rb (1885 m.) iki 209,4 tūkst. rb, bet nuo tada prasidėjo ilgalaikis smukimas į duobę, kurios dugną pasiekė 1899 m., kuriais buvo padaryta vos 38,6 tūkst. rb apyvarta, t. y., lyginant su 1890 m., 5,4 kartų mažesnė¹¹. Tiesa, nuosmukį (per 2 kartus) išgyveno ir Židikų STD, bet Telšių STD padvigubino apyvartą. Gaila, nėra jokių žinių, kodėl minėtais metais Plungės STD išgyveno didžiulį veiklos sukrėtimą. Tai, kad per vienerius metus (1899 m.) draugijos nuosavas kapitalas (pajų ir atsargos) sumažėjo 5,2 karto (nuo 22,4 tūkst. rb iki 4,3 tūkst. rb¹²), rodo kilusį didžiulį narių nepasitikėjimą ir gausų pasitraukimą iš jos, kartu atsiimant pajų. Draugijos veikloje turėjo būti rimtų nesklandumų. Buvo kilęs ne tik narių, bet ir draugijos kreditorių nepasitikėjimas ja, nes jie atsiėmė iš jos net 82% paskolų. Keista, kad indėlininkai išliko ramūs, draugijoje laikytas santaupas padidino nuo 3 tūkst. rb iki 6,6 tūkst. rb. Dėl

⁹ ПККГ на 1888 г., Ковна, 1887, с. 120.

¹⁰ ПККГ на 1887 г., с. 279; ПККГ на 1906 г., с. 74; Šalčius P. *Min. veik.*, p. 50.

¹¹ ПККГ на 1887 г., с. 279; ПККГ на 1892 г., с. 86.

¹² *Ten pat.*

sumažėjusių skolinimo šaltinių draugijos paskolos nariams sumažėjo nuo 37,5 tūkst. rb iki 14,1 tūkst. rb¹³. Greičiausiai išvis draugija buvo nustojusi skolinti, tik griežčiau išieškojo senas paskolas. Draugijos negalėjo sukurti įprasta priežastis – nuostoliai, nes iki tol ir net 1899 m. dirbo pelningai.

Iki 1905 m. sausio 1 d. draugija atsigavo: nuosavas kapitalas pasiekė ikikrizinę sumą. Vadinas, padaugėjo narių, apyvarta prašoko 1899 m. lygi, 1,5 karto padidėjo skolinimas nariams, nors jis tesiekė 57,9% normaliais metais (1897 m.) suteiktų paskolų sumos. Bet draugijos indėlininkai ir kreditoriai išlieka atsargūs – per 5 m. indėlių ir paskolų jai suma teišauga 16%.

1914 m. sausio 1 d. duomenys (1905–1912 m. jų nėra) rodo, kad draugija vėl išgyveno didelius sunkumus. 1905–1913 m. ji neteko 68,7% nuosavo kapitalo, 76,4% indėlių ir kreditorių lėšų¹⁴. Keista, kad taip nutiko imperijos, vadinas, ir Lietuvos, ūkio pakilimo metais. Kauno gubernijos smulkaus kredito inspektorius A. Kabaila, apžvelgdamas 1911 m. visų STD veiklą, teigė: „<...> draugijų veikimas žmonių akyse yra labai diskredituotas <...> dėl nesugebėjimo tvarkytis, egzistuoti, dėl išieškojimų ir t. t.“¹⁵ Bet į jo sudarytą „juodąjį“ sąrašą Plungės STD nepriskyrė. Plungės STD Telšių apskrityje buvo mažiausia, tiesiog stebėtina, kad 1914 m. sausio 1 d. turėjo keletą kartų mažiau indėlių negu ką tik pradėjusios veikti Kretingos (1913 m.) ir Telšių II (1912 m.) draugijos. Kažkodėl jai nepadėjo ir tai, kad skolino pigiausiai (už 6%, kitos ėmė 8–10%).

1915 m. draugija ir kitos kredito įstaigos turėjo būti evakuotos į Rusiją. Kaizerinės okupacijos metais Plungės STD neveikė.

Nepaisant nesėkmių, draugija padėjo Plungės valsčiuje bendruomenės nariams spręsti apsirūpinimo paskolomis reikalą, STD įkūrimas miestelyje buvo svarbus – palyginti anksti jį pasiekė mažoji rinkos ekonomikos sąlygas atitinkanti bankininkystė, ne vienas šimtas plungiškių (1914 01 01 tokių buvo 214 iš 258 narių) gautomis paskolomis galėjo sutvarkyti ūkio, verslo reikalus, išvengti lupikautojų gniaužtų, vienas kitas asmuo pramoko kooperatininko, bankininko darbo.

1913 m. sausio 1 d. prie Plungės pašto-telegrafo įstaigos veikė valstybinių taupomųjų kasų skyrius¹⁶. Jis priiminėjo indėlius, vienas asmuo galėjo laikyti ne didesnę kaip 1000 rb, įstaigos, draugijos – ne didesnę negu 3 tūkst. rb indėlių.

2. Kredito kooperacijos laimėjimai Lietuvos Respublikos laikais

Pasibaigus kovoms dėl Lietuvos nepriklausomybės, labai gyvai buvo steigiami kredito kooperatyvai. Tai daryti skatino atsiradęs vadinamasis kredito badas ir jo palydovas – paskolų brangumas. Žinomi faktai, kad privatūs asmenys (palūkininkai) už paskolas ėmė 60–120% palūkanų¹⁷.

Brangumą lėmė didžiulė paskolų paklausa, nes reikėjo atkurti karo ir kaizerinių okupantų sudegintus, susprogdintus pastatus bei metodiškomis gyvulių, grūdų rekvizicijomis apiplėštus ūkius, pradėti verslą, naujakuriams įsikurti. Antra vertus, dėl krašto nuskurdinimo, auksino

¹³Ten pat.

¹⁴Apskaičiuota pagal: Šalčius P., *Min. veik.*, p. 50.

¹⁵Kabaila A. Bendra Kauno gub. smulkaus kredito įstaigų 1911 m. veikimo apyskaita, *Bendrija*, 1913, Nr. 4, p. 54.

¹⁶Список государственных сберегательных касс и их отделений, Санкт-Петербург, 1913, с. 110.

¹⁷Nuošimčių dydis ir kredito kooperatyvai, *Talka*, 1927, nr. 10, p. 7.

(faktiškai vokiškųjų ostpinigių) stipraus nuvertėjimo jaustas didžiulis kapitalo stygius. Todėl išeitis matyta kredito kooperacijoje. Iniciatyvos padėti ūkininkams burtis į kooperatyvus ėmėsi dėl įtakos kaimui konkuravusios Valstiečių liaudininkų partija ir Ūkininkų sąjunga. Jų atstovai lankė miestelius ir kaimus, aiškino kooperacijos reikšmę, padėjo organizuoti steigiamuosius susirinkimus, instruktavo kooperatyvų vadovus, organizavo jų mokymo kursus, parūpindavo apskaitos blankų. Šių partijų įsteigti kooperatiniai bankai (Lietuvos kooperacijos ir Ūkininkų sąjungos centralinis) pagal išgales teikė savo nariams – kredito kooperatyvams – paskolas. Jomis padėjo ir Vyriausybė bei jos kontroliuojami Lietuvos ir Žemės bankai. Žydai susilaukė Centralinio žydų banko, pasaulio žydų organizacijų paramos. Kredito kooperatyvų (dažnai vadintų pretenzingu bankų vardu ar smulkaus kredito draugijomis (bendrovėmis) ir kt.) steigimą lengvino ir paprasta jų legalizavimo tvarka – užtekdavo juos įregistruoti Kredito įstaigų ir Kooperatyvų inspekcijoje (Inspekcija). Tad 1923–1926 m. karštingai dygo kredito kooperatyvai, kai kuriose vietovėse jų atsirado po keletą. 1923 m. buvo įregistruoti 129, 1924 m. – 107, 1925 m. – 136, 1926 m. – 73 kredito kooperatyvai¹⁸.

Nuošalyje neliko ir plungiškiai. Pirmiausiai sukruoto žydai, kurie 1920 m. sausio 31 d. įregistravo Plungės žydų liaudies banką¹⁹. Jis pradėjo veikti tų metų rugpjūčio mėnesį. Tik 1923 m. rugsėjo 30 d. Plungės lietuvių inteligentų pastangomis įsteigiamas Plungės smulkaus kredito bankas, kuris iki 1925 m. vasario 28 d. nebuvo įregistruotas, t. y. veikė nelegaliai²⁰. Šitaip kredito kooperacija susiskaldė tautiniu principu. Ne vėliau kaip 1925 m. pabaigoje Inspekcija pareikalavo atsisakyti pavadinimuose žodžio „bankas“ ir vadintis smulkaus kredito draugijomis, 1927 m. kovą pakartotinai nurodyta nedelsiant pakeisti pavadinimus. Lietuvių kredito kooperatyvo vadovai pakluso reikalavimui, o žydai iki 1940 m. išsaugojo žydų liaudies banko vardą. Matyt, nenorint erzinti, buvo „primerkta akis“.

Oficialus smulkaus kredito draugijų (SKD draugija) tikslas buvo „gerinti medžiaginę ir dvasinę narių padėtį, teikdama jiems lėšų ūkio gerinimui ir kitiems tikslams“²¹. Draugijos nariais galėjo tapti teismo neapribotų teisių pilnamečiai vietos ūkininkai, smulkūs verslininkai, juridiniai asmenys. Nariai turėjo įmokėti pajų (žydų liaudies banko po 10 Lt, Plungės SKD – po 25 Lt) ir prisiimti atsakomybę turtu ar pajamomis už draugijos vykdomus išpareigojimus. Atsakomybė buvo dvigubai didesnė negu nariui nustatytas paskolų dydis (limitas). Kuo didesnė buvo narių atsakomybė, tuo SKD galėjo daugiau pasiskolinti iš bankų operacijoms plėsti.

Nariai įgydavo teisę gauti paskolą, dalyvauti susirinkimuose, balsuojant pritarti ar nepritarti priimamiems sprendimams, būti renkami į valdymo ir priežiūros struktūras, gauti dividendą (dalį pelno). Pagrindinis narystės tikslas buvo gauti paskolą. Dividendai narystės skatinamojo vaidmens beveik neturėjo, nes draugijų veiklos tikslas nebuvo siekimas didesnio pelno. Pelno gaudavo nedaug, todėl dividendo išeidavo tik po litą kitą kiekvienam nariui. Toks žaidimas neturėjo prasmės, nariams užvis svarbiau kuo pigiau pasiskolinti. Vėliau Inspekcija uždraudė mokėti dividendus ir pareikalavo jiems priklausantį pelną skirti į atsargos kapitalą. Toks sprendimas atitiko narių interesus, kadangi iš šio kapitalo buvo atlyginami draugijos patirti nuostoliai, todėl to daryti nariams nereikėjo.

¹⁸ Šalčius P. *Kooperacija*, Kaunas, 1931, p. 206.

¹⁹ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 387, ap. 4, b. 637, l. 159.

²⁰ *Ten pat*, l. 550.

²¹ *Smulkaus kredito banko įstatai*, Kaunas, be m., p. 1.

Formaliai visi nariai buvo lygiateisiai, kadangi SKD vadovavosi kooperacijos principu – vienas narys, vienas balsas.

SKD turėjo juridinio asmens teises, savarankiškai atlikdavo sandorius, sudarydavo sutartis. Visuotiniai narių susirinkimai buvo aukščiausia draugijos valdžia, juose buvo priimami svarbiausi sprendimai, išrenkami valdybos, tarybos ir revizijos komisijos nariai bei kandidatai į juos, šalinami nevykdantys teisėtų reikalavimų. Kasdienius reikalus tvarkė, operacijas atlikinėjo ir formino valdybos nariai, jos veiklą prižiūrėjo taryba, revizijas darė, metines ataskaitas vertino revizijos komisija. Į valdybą, tarybą ir revizijos komisiją reikėjo išrinkti (3 m.) ne mažiau kaip po 3 asmenis. Pasibaigus vienai kadencijai, buvo galima tuos pačius asmenis rinkti kitam terminui. Kandidatų paskirtis buvo pavaduoti laikinai negalinčių eiti pareigų (dėl ligos, išvykimo) narių.

Kad nesusidarytų „kūmystės ryšių“, į minėtas struktūras drausta rinkti gimines iki antros kartos, į tarybą negalėjo būti renkami valdybos nariai ir samdomieji tarnautojai, į revizijos komisiją – valdybos ir tarybos nariai. Vėlesniais metais Inspekcija draudė, kad valdybų, tarybų ir revizijos komisijų nariais būtų laiku paskolų negrąžinusieji. Patekusieji į šias struktūras išsirinkdavo pirmininkus ir pasidalydavo pareigas. Vienam valdybos nariui tekdavo sąskaitininko ar reikalų vedėjo pareigos (didelės SKD juos samdydavo), kitam – kasininko (išdininko). Už draugijai padarytą žalą valdybos nariai solidariai atsakė savo turtu, įstatai juos įpareigojo posėdžiauti ne rečiau kaip kartą per savaitę (tarybą – kartą per mėnesį). Taigi narystė valdyboje atimdavo daug laiko, atitraukdavo nuo tiesioginio darbo. Inspekcija reikalavo, kad tiek jiems, tiek kitiems nariams algos gali būti mokamos tik už darbą, bet ne pareigas. Negana to, nuo 1928 m. paskolas pagrindiniam kapitalui gavusios draugijos (prie jų priklausė ir Plungės SKD) turėjo pasižadėti nemokėti algų tol, kol jų (kiekvienos) suteiktų paskolų suma nepasieks 100 tūkst. litų.

2.1. Plungės SKD

1926–1939 m. (iki spalio 1 d.) narių juose padaugėjo nuo 169 iki 516²² (3 kartus). Turimais duomenimis, ypač aktyviai į draugiją buvo stojama 1929–1932 m., kai narių gretos pasipildė 216 asmenų (padidėjo nuo 210 iki 426)²³. Daugiausiai buvo stojama 1931 m. vasarą iš Vakarų atslinkus ūkio krizei. Ūkius išgelbėti nuo varžytinių buvo vienas pasirinkimas – skolintis. 1934–1936 m. krizei pasiekus dugną, stojimas į draugiją prislopo, nes per daug rizikinga buvo skolintis. Tad nenuostabu, jog 1933–1937 m. narių gretos padidėjo tik 15 asmenų. Bet 1938–1939 m. – 75 asmenimis. Kasmet narių sudėtis keisdavosi – vieni įstodavo, kiti pasitraukdavo, pavyzdžiui, 1936 m. įstojo 30, iš draugijos išėjo 20²⁴.

Ir 1932, ir 1938 m. iš apskrityje veikusių atitinkamai 9 ir 8 draugijų daugiau narių negu Plungės SKD turėjo tik Varnių SKD (1938 m. 504), nes, 1923 m. duomenimis, pastarajame valsčiuje buvo daugiau ūkių ir gyventojų. Visą laiką daugumą Plungės draugijos narių sudarė ūkininkai (pvz., 1938 m. pradžioje iš 441 nario – 339), todėl ji priklausė kaimo kredito kooperatyvų kategorijai (juose ūkininkų turėjo būti per 50%), kuriems buvo taikomos mokesčių ir kreditavimo lengvatos. Tačiau jai priklausė daug (1937 m. 102)

²²Lietuvos kooperacija 1927 m., p. 83; LCVA, f. 387, ap. 4, b. 777, l. 374.

²³Lietuvos kooperacija 1928 m., p. 143; Lietuvos kooperacija 1932 m., p. 127.

²⁴LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 550.

kitų socialinių grupių asmenų. Tuo Plungės SKD išsiskyrė apskrityje. 1937 m. sausio 1 d. iš 411 narių 342 buvo ūkininkai, 20 tarnautojų, 15 amatininkų, 11 pirklių, po 2 pramoninkų ir juridinių asmenų bei 19 laisvųjų profesijų atstovų²⁵. Daugiausia (145) buvo smulkūs ir vidutiniai ūkininkai, bet nemažai (78) ir pasiturinčių, turėjusių didesnius negu po 30 ha ūkius.

1926 m. draugijos valdybos nariu (vedėju) dirbo (?) Meškauskas, 1932 m. jos pirmininkas buvo Eduardas Misevičius, nariai – klebonas kanauninkas Povilas Pukys ir Pranas Kuzavas. 1934 m. valdyboje nebeliko E. Misevičiaus, jo vieton išrinktas Jonas Pietkūnas, nuo 1928 m. dirbęs reikalų vedėju. Tuomet valdybos pirmininku tapo P. Kuzavas²⁶. P. Pukys ir J. Pietkūnas valdyboje išliko iki 1939 m. (gal iki okupacijos), tik P. Kuzavas pakeistas apie 1937 m. Liudu Tariza, šis – Leonu Kušlyčiu ir, atrodo, buvo išrinktas ketvirtas narys – Stasys Budrys, iki tol dirbęs draugijos buhalteriu²⁷.

1932 m. tarybos sudėtis buvo tokia: Petras Gudavičius, Antanas Smilgevičius, Dominikas Šakinis. Nuo 1933–1934 m. jos sudėtis visiškai pasikeitė, į ją išrinkti Jonas Salys (pirmininkas), Ignas Banevičius (vicepirmininkas) ir Leopoldas Žudyckis, kuris 1932 m. buvo revizijos komisijos narys. 1934 m. jai priklausė pirmininkas Baltras Skridaila, Zenonas Raudys ir Stepas Andrijauskas²⁸. Kadangi draugija darė didelę apyvartą, buvo samdomi nuolatiniai tarnautojai. 1939 m. buhalteriu-raštvedžiu dirbo Kazys Brizga, reikalų vedėju – Stasys Žiemelis, kasininku – K. Salys, sąskaitininke – Sofija Petrauskaitė, tarnaite – Barbora Žalienenė²⁹.

1932 m. į valdybą ir tarybą daugiausia buvo išrinkta didžiažemių: A. Smilgevičius turėjo 56 ha žemės, P. Kuzavas – 50 ha, P. Pukys – 48,5 ha. Jiems gerokai nusileido E. Misevičius (18 ha), o P. Gudavičius buvo mažžemis (4 ha). Tai, kad P. Pukys ir J. Pietkūnas ne kartą buvo perrenkami valdybos nariais, rodo, kad jie buvo sąžiningi ir pareigingi, žmonės jais pasitikėjo. Ypač daug Plungės SKD ir apskritai kooperacijai nusipelnė P. Pukys, joje išdirbęs apie 20 metų, o prieš paskiriant į Plungę buvęs vienas iš Žemaičių Kalvarijos SKD vadovų. J. Pietkūnas anksčiau dvejus metus buvo dirbęs kunigaikštienės Oginskienės dvaro girininku.

Nepaisant išgyventų sunkumų, per visus veiklos metus draugija pasiekė gerų rezultatų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

**Plungės SKD pagrindiniai veiklos rodikliai 1926–1939 metais
(sausio 1 d., tūkst. Lt)**

Eil. Nr.	Rodikliai	Metai						Pokyčiai (±)	
		1926	1928	1929	1933	1938	1939 spalio 1 d.	tūkst. Lt	kartais
1.	Balanso suma	65,0	84,7	96,6	476,9	483,4	511,8	+446,8	7,9
2.	Narių įsiskolinimas	53,0	27,8	56,5	7,0 (?)	383,4	417,8	+364,8	7,9
3.	Nuosavas kapitalas	7,0	11,6	8,8	66,4	63,9	78,0	+71,0	11,1
4.	Indėliai	7,8	4,0	43,6	242,2	361,2	250,6	+242,8	32,1

²⁵LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 550.

²⁶Ten pat, b. 288, l. 371.

²⁷Ten pat, b. 777, l. 374.

²⁸Ten pat, b. 419, l. 56.

²⁹Ten pat, b. 777, l. 374.

(tęsinys)

Eil. Rodikliai Nr.	Metai						Pokyčiai (±)	
	1926	1928	1929	1933	1938	1939 spalio 1 d.	tūkst. Lt	kartais
5. Skolos	34,0	18,0	24,0	94,0	47,4	95,6	+61,6	2,8
6. Pelnas	4,4	0,9	3,5	6,6	6,4	nėra duomenų	+2,0	1,4

Šaltiniai: Lietuvos kooperacijos banko 1925 m. ataskaitos priedas – balansas; Lietuvos kooperacija 1927 m., p. 82–83; Lietuvos kooperacija 1928 m., p. 142–143; Lietuvos kooperacija 1932 m., p. 126–127; Lietuvos kooperacija 1932–1938 m., p. 140–141; LCVA, f. 387, ap. 4, b. 777, l. 374.

Dėl smarkiai didėjusio nuosavo kapitalo ir indėlių bei nedidelio skolinimosi iš bankų labai (7,9 karto) išaugo draugijos potencialas (kapitalas), o tai įgalino ją geriau atlikti savo misiją – paskolomis aprūpinti narius. Šiam tikslui paskutiniaisiais metais draugija skirdavo 79–82% visų lėšų ir pajėgė suteikti paskolas beveik visiems nariams (pvz., 1937 10 01 427 iš 441). Iš daugelio mažųjų miestelių draugijų Plungės SKD išsiskyrė vidutiniu paskolos dydžiu. Pirmosios ištengdavo paprastai paskolinti po vieną kitą šimtą, o Plungės SKD – po 911 Lt³⁰. Dar po daugiau (1 360–4 200 Lt) gaudavo namų savininkai, pramoninkai ir kt. Tarp narių vyravusiems ūkininkams teko diduma paskolų (78% po 867 Lt), 2-ojoje vietoje buvo namų savininkai (gavo 8% visos paskolų sumos). Nors įstatai leido skolinti iki 18 mėn., tačiau 1937 m. sausio 1 d. visos paskolos buvo suteiktos 3 mėn. Neretai ne vienam skolininkui paskolų gražinimas ne po kartą būdavo atidedamas. 1939 m. spalio 1 d. duomenimis, paskolos buvo gražinamos prastai, nes 85 skolininkai laiku nesumokėjo skolų (107,1 tūkst. Lt iš 417,2 tūkst. Lt)³¹. Gal dėl Klaipėdos krašto netekimo, kilusio Antrojo pasaulinio karo susidarė lūkuriavimo atmosfera. Pirmaisiais veiklos metais draugijos paskolos buvo labai brangios (1927 m. 24% palūkanų), vėliau dėl šalyje gausėjančio kapitalo, vyriausybės spaudimo (ypač nuo 1934 m.) ekonominėmis ir administracinėmis priemonėmis palūkanos mažėjo (1937 m. iki 8%).

Draugijos vadovai pagrįstai galėjo džiaugtis ir didžiuliu stublinančiu joje laikomų indėlių išaugimu (beveik 243 tūkst. Lt, arba 32,1 karto). Tai neabejotinas plungiškių pasitikėjimo draugija ir jų gyvenimo lygio išaugimo patvirtinimas. 1937 m. sausio 1 d. 264 asmenys laikė 244,6 tūkst. Lt santaupų. Iš jų buvo nemažai turėjusių didelius indėlius (44 indėlininkai nuo 1 000 Lt iki 3 000 Lt)³². Indėlininkams porą kartų teko patirti išgastį. Pirmą kartą tai nutiko 1926 m., kai Plungės **SKD narė vietos vartotojų bendrovė** nesugrąžino jai 34 tūkst. Lt skolos, dėl to pablogėjo draugijos padėtis ir pasitikėjimas ja, pasklido įvairiausių gandų³³. Suneirimę indėlininkai atsiėmė beveik pusę santaupų. 1939 m. draugijos indėlininkų paniką sukėlė Klaipėdos krašto netektis ir Antrasis pasaulinis karas. Vokietijai užgrobęs pajūrį, pirmą kartą Lietuvoje buvo įvestas indėlių išmokėjimo ribojimas (normavimas), kuris dažniausiai labai įaudrina indėlininkus. Nuo 1938 m. pradžios iki 1939 m. spalio 1 d. iš Plun-

³⁰LCVA, f. 387, ap. 4, b. 647, l. 259.

³¹Ten pat, b. 777, l. 374.

³²Ten pat, b. 637^b, l. 549.

³³Plungės smulkaus kredito bankas, *Talka*, 1926, nr. 39–40, p. 11.

gės SKD buvo išimta 110,6 tūkst. Lt (tikėtina, kad diduma po 1939 03 22), arba 30%. Atlaikyti tokį sukrėtimą, atsiskaityti su indėlininkais padėjo Lietuvos kooperacijos bankas, paskolinęs apie 50 tūkst. Lt. Ta pačia proga pabrėžtina, kad šie bankai ir vyriausybė finansiškai padėdavo ne tik ekstremaliais atvejais, bet ir siekiant, jog draugija augtų, galėtų daugiau skolinti. 1928 m. Vyriausybė suteikė lengvatinę paskolą (už 3%, 14 metų) 24 tūkst. Lt draugijos pagrindiniam kapitalui, Lietuvos, Kooperacijos ir Žemės bankai pirmenybiškai, už mažesnes negu kitiems klientams palūkanas skolino operacijoms plėsti.

Taip pat didelis draugijos laimėjimas – nuosavo kapitalo padidinimas (dėl narių gausėjimo ir pelningos veiklos), kuris didino jos savarankiškumą ir buvo pagrindas skolinimui piginti.

Be paskolų, draugija padėjo plungiškiams ir kitaip: priiminėjo žemės mokestį (todėl, kol nebuvo Lietuvos banko skyriaus, nereikėjo 28 km važiuoti į Telšius), pagal vekselius, kitus dokumentus išieškodavo klientams priklausančius pinigus. Daugiausia dėl šių operacijų draugija (1936 m. būstinėje Vytauto pr. 31) dirbo kasdien, turėjo samdyti tarnautojų, daryti dideles išlaidas (kasmet po 32–46 tūkst. Lt).

2.2. Plungės žydų liaudies bankas: ypatumai ir veiklos bruožai

Anksčiausiai (1919 m.) Lietuvoje kredito kooperatyvus – liaudies bankus – pradėjo steigti žydai, nes neperdedant jiems paskolų gavimas buvo egzistencinės svarbos reikalas. Kitaip grįžusiems iš priverstinės evakuacijos į Rusiją, į tuščius namus, buvo neįmanoma pradėti verslo ir užsidirbti pajamų pragyvenimui. Pasaulinės žydų organizacijos atsiliepė į savo tautiečių pagalbos šauksmą, suteikdamos pigių (už 3%) paskolų. Tokią paskolą iš Amerikos žydų organizacijų (Foundation, Džointo fondo) gavo ir plungiškiai. 1937 m. sausio 1 d. Plungės žydų liaudies bankas (ŽLB) joms buvo skolingas 9 361 Lt³⁴. Prie ankstyvo kredito kooperatyvų įsteigimo bus prisidėjęs žydų organizuotumas, didesnis verslumas.

Žydų liaudies bankai buvo etniškai uždari kredito kooperatyvai, dėl narių socialinės sudėties priklausę miestų tipui. Jiems Lietuvos valdžia darė nuolaidą – nereikalavo apriboti veiklos teritorijos valsčiaus ribomis. Plungės ŽLB veikla apėmė ir Kulus bei Platelius. 1937 m. duomenimis apie jo skolininkų verslą, tarp narių vyravo prekybininkai (99 asmenys), 52 nariai užsiėmė amatais, 49 buvo priskirti kategorijai „kiti“ (laisvųjų profesijų asmenys, namų savininkai ir t. t.), 9 ūkininkavo, 7 vertėsi pramone ir 16 buvo tarnautojai³⁵. Matyt, šie duomenys atspindi apskritai Plungės ir aplinkinių miestelių žydų socialinį pasiskirstymą. Plungės ŽLB ir SKD narių dinamika buvo skirtinga: iki 1929 m. pirmasis jų turėjo daugiau (323), 1923 m. antrasis pralenkė žydų kredito kooperatyvą ir nuo tada ŽLB narių skaičius mažėjo (išimtis 1937 m., per kuriuos jų padaugėjo 27) – 1939 m. spalio 1 d. žydų liaudies banke beliko 201 narys³⁶, arba 2,6 karto mažiau negu Plungės SKD.

1932 m. ŽLB valdybos nariais buvo Abraomas Pozinas (60 m.), Šmuelis Šuras (62 m.), Chace Gamza (56 m.), Frojimas Izraelovičius (56 m.) ir Buncė Šlomė Levi. Tarybos nariais dirbo Boruchas Goldvaseris (56 m.), Ruvenas Jeke Jenukinas

³⁴LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 158.

³⁵Ten pat.

³⁶Ten pat, b. 777, l. 221.

(48 m.), Ickas Mečias, Gilbas Rymanas (56 m.), Izraelis Fray (50 m.)³⁷. Kaip matome, renkant narius, pirmenybė teikta gyvenimiškai patirčiai. Visi valdybos ir tarybos nariai turėjo namus, kai kurie ir žemės. 1937 m. taryboje buvo B. Goldvaseris, G. Rymanas ir M. Variuvė (?).

Plungės ŽLB veiklos mastą ir pokyčius rodo 2 lentelės duomenys.

2 lentelė

**Plungės ŽLB veiklos pagrindiniai rodikliai 1928–1939 metais
(sausio 1 d., tūkst. Lt)**

Eil. Rodikliai Nr.	Metai						Pokyčiai (tūkst. Lt) (±)	
	1928	1929	1933	1937	1938	1939 spalio 1 d.	tūkst. Lt	%
1. Balanso suma	259,2	188,1	310,9	359,5	293,6	218,5	-40,7	-15,7
2. Narių įsiskolinimas	97,4	142,4	202,6	143,9	167,5	137,7	+40,3	+141,3
3. Nuosavas kapitalas	32,3	34,9	50,1	64,9	51,9	64,7	+32,4	+200,3
4. Indėliai	86,0	137,7	210,0	282,0	217,9	116,4	+30,4	+145,5
5. Skolos	29,5	24,9	39,6	nėra	5,9	8,8	-20,7	-29,8

duomenų

Šaltiniai: *Lietuvos kooperacija 1927 m.*, p. 114–115; *Lietuvos kooperacija 1928 m.*, p. 184–185; *Lietuvos kooperacija 1932 m.*, p. 164–165; *Lietuvos kooperacija 1932–1938 m.*, p. 170–171; *LCVA*, ap. 4, b. 637^b, l. 158; b. 777, l. 21.

Palyginę 1 ir 2 lentelių duomenis, galime padaryti išvadas, kad 1) iki 1933 m. ŽLB operacijų mastu stipriai lenkė Plungės SKD, 2) bankas, turėdamas daugiau nuosavo kapitalo ir indėlių, mažiau priklausė nuo užsienio organizacijų ir Lietuvos kredito įstaigų paskolų; 3) ne vėliau kaip nuo 1937 m. prasidėjo ekonominės krizės sukeltas ŽLB „saulėlydis“. Krizė labiausiai sukrėtė visus Lietuvos žydų kredito kooperatyvus, nuo tada jų skaičius pradėjo mažėti. Dėl pasunkėjusių gyvenimo sąlygų išaugo žydų emigracija, kuri nulėmė Plungės ŽLB narių mažėjimą, taip pat ir skolinimo bei indėlių mažėjimą. Plungės žydai jautriau negu lietuviai reagavo į Klaipeidos krašto praradimą – 1938–1939 m. spalio 1 d. laikotarpiu iš banko atsisiėmė beveik pusę indėlių. Didžiausią jų dalį sudarė neterminuotose sąskaitose laikyti pinigai mokėjimams už perkamas prekes, žaliavas. 1937 m. sausio 1 d. iš 193 indėlių sąskaitų neterminuotų buvo 118, jose laikyta atitinkamai 217,9 tūkst. Lt ir 129,3 tūkst. Lt³⁸. Tada bankui buvo skolingi 232 nariai vidutiniškai po 722 Lt (mažiau negu SKD). Daugiausia (108) nariai buvo pasiskolinę po mažai (iki 300 Lt, vidutiniškai po 136 Lt). Vadinasi, daugelis vietos verslininkų darė nedideles apyvartas, buvo smulkūs. Tai ypač išryškėja palyginus su 49 nariais, kurie bankui buvo skolingi vidutiniškai po 2 253 Lt, t. y. beveik 17 kartų daugiau negu smulkieji. Nors dauguma paskolų (137) buvo suteiktos iki 3 mėn., tačiau, skirtingai nuo SKD, bankas skolino ir ilgesniais terminais (iki 1 m., 1,5 m., 2–5 m.). Dėl to, kad ŽLB nariai buvo verslininkai, jis darė daug inkasavimo ir korespondentinių operacijų, pavyzdžiui, 1927 m. jų apyvarta siekė 74,7 tūkst. Lt. Žodžiu, Plungės ŽLB bankas buvo ne tik žydų bendruomenės kreditavimo, bet ir verslininkų atsiskaitymų centras. Todėl ŽLB dirbo kasdien (po 2 val.), samdė tarnautojų.

³⁷LCVA, f. 387, ap. 4, b. 288, l. 231.

³⁸Ten pat, b. 637^b, l. 158.

Dviejų kredito kooperatyvų veikimas padėjo Plungės valsčiaus ūkininkams ir verslininkams vietoje, nedarant išlaidų kelionėms ir dokumentams įforminti, už normalias palūkanas gauti paskolų ūkio, verslo reikalams; atlikti įvairius mokėjimus, pramokti bankininkystės pagrindų, pratintis dirbti bendruomenės labui.

3. Kredito kooperacijos žlugdymas ir likvidavimas (1941–1948)

Apie Plungės SKD veiklą 1940–1944 m. okupacijų laikmečiu dokumentų ir kitos informacijos neišliko. Tėra galimybė ir būtinybė panagrinėti visos kredito kooperacijos sistemos, jos veiklos sąlygų pasikeitimus, sovietų okupantų pradėtą vykdyti politiką.

Šalies okupacijos faktas, visų ūkio sričių sovietizavimas, indėlių išmokėjimo normavimas (nuo 1940 06 17), vėliau (1941 03 25) jų, didesnių negu 1 000 Lt, konfiskavimas, uždraudimas bankams kredituoti SKD destabilizavo jų veiklą. Netikrumą dėl kooperacijos ateities turėjo sukelti bankų ir kitų kredito įstaigų nacionalizavimas (1940 m. liepą) bei jų likvidavimas arba inkorporavimas į SSRS kredito sistemą. Iš slaptų dokumentų aiškėja, kad iš pradžių, nors SSRS kredito kooperacija buvo likviduota, SSRS valstybinio banko vadovybė neturėjo aiškios nuomonės, kaip pasielgti su Lietuvos kredito kooperatyvais. Įdomu, kad Lietuvos SSR Liaudies komisarų taryba (LKT) siūlė likviduoti visas SKD³⁹. Tačiau Maskva nepritarė savo statytinių „revoliuciniam entuziazmui“ ir nusprendė likviduoti tik miesto kredito kooperatyvus, o kaimo SKD palikti, bet pertvarkyti pagal 1929 m. SSRS pavyzdžius žemės ūkio kredito draugijų įstatus. Taigi neveikiantis Plungės ŽLB buvo pasmerktas likvidavimui. Visi provincijos ŽLB buvo sujungti į 16 vienetų⁴⁰. Likvidavimas užsitęsė iki 1941 m. karo išvakarių, nes ši procesą sunkino skolų išieškojimas ir atsiskaitymų su atleidžiamais tarnautojais sunkumai (tam bankai neturėjo pinigų). Plungės ir kitų miestelių ŽLB nariai prarado pajus. Dėl to ir kitų priežasčių per 1940 m. liepą–1941 m. birželį kredito kooperacijos narių skaičius Lietuvoje sumažėjo daugiau negu 15 tūkstančių.

Kaimo SKD reikėjo pertvarkyti paskubomis (1941 02 09–1941 03 09). Per šį laiką turėjo būti sušaukti draugijų visuotiniai narių susirinkimai, kurie turėjo pritarti sovietiniams įstatams, perrinkti valdybas ir tarybas (revizijos komisijos buvo panaikintos, jų funkcijos perduotos taryboms). Susirinkimams komandavo SSRS žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros (ŽŪB kontora) ir apskričių LKP(b) bei vykdomųjų komitetų atstovai.

Iš valdybų, tarybų ir narių reikėjo pašalinti „buožes“, juos pakeisti smulkiais valstiečiais bei „darbo inteligentais“. Visos SKD pavadinamos žemės ūkio kredito draugijomis (ŽŪKD), jos neteko juridinio ir ūkinio savarankiškumo, prarado kooperacijos esmę ir dvasią. Nuo tada jos faktiškai tapo ŽŪB kontoros vietiniais padaliniais „klasinei politikai“ kaime įgyvendinti. Taip teigti leidžia vien tas faktas, kad draugijos be vietinės valdžios sutikimo negalėjo skolinti, privalėjo imti ir mokėti valdžios nustatyto dydžio palūkanas. Todėl draugijų vadovai neteko galimybių priimti alternatyvių, ekonomiškai pagrįstų sprendimų. Draugiją galėjo likviduoti ne tik visuotinis narių susirinkimas, bet ir Respublikos LKT. Taip pat buvo pakeistas draugijų veiklos tikslas. Įstatuose buvo įrašytas toks ŽŪKD tikslas:

³⁹LCVA, f. R 871, ap. 1, b. 45, l. 23.

⁴⁰Terleckas V. *Lietuvos bankininkystės istorija 1918–1941*, Vilnius, 2000, p. 381.

„<...> teikti pagalbą gamybos kreditu darbo valstiečių ūkiams ir jų susivienijimams, vykdam TSRS Sąjungos Vyriausybės priemones žemės ūkiui ugdyti“⁴¹ (paryškinta cituojant – V. T.).

Taigi pradėtas taikyti vadinamasis klasinis kreditavimo principas, reiškęs pirmenybinį vargingųjų ir smulkių valstiečių rėmimą paskolomis ir neskolinimą stambiams, produktyviems ūkiams. Šitai siekta į okupanto pusę patraukti mažiau pasiturinčiuosius, supriešinti kaimiečius. Sovietiniai įstatai pasunkino narių priėmimo sąlygas, nes jais buvo įvestas papildomas stojamasis mokestis (5 rb), o pajų suma padaryta priklausoma nuo valstiečių turėtos žemės ploto. Nuo kiekvieno hektaro reikėjo mokėti po 5 rb, bet iš viso ne mažiau kaip 25 rb. Ne „darbo valstiečiams“ draugijų durys turėjo būti užvertos.

1940 m. rudenį ŽŪKD turėjo pradėti skirstyti sovietiniams naujakuriams ir mažžemiams iš ŽŪB kontoros gautas tam reikalui respublikinio biudžeto lėšas (18 mln. rb). Buvo numatyta, kad jie gali gauti ilgalaikes paskolas trobesiams statyti (po 2 500 Lt), galvijams pirkti (po 550 Lt), žemės ūkio inventoriui (po 375 Lt), sėklai (po 150 Lt) ir trąšoms (po 100 Lt) pirkti⁴². Tačiau iki 1941 m. pradžios ŽŪB kontora sugebėjo pinigų paskirstyti ir pasiūsti į draugijas tik pusei valsčių⁴³. 1941 m. planuota naujakuriams, „darbo valstiečiams“ ir kooperacinėms organizacijoms suteikti 49 mln. rb paskolų. Iki 1941 m. gegužės 1 d. iš ŽŪB kontoros paskirstytų 44 mln. rb valstiečiai paėmė tik 6,5 mln. rb. Tai aiškus valstiečių nepasitikėjimo okupantu, jo agitacija skolintis įrodymas. Didžiąją dalį (83,3%) paskolų gavo mažžemiai, turėjusiems po 10–20 ha žemės teko 0,7 mln. rb, o 20–30 ha savininkams – 0,4 mln. rb⁴⁴.

Pirmosiomis SSSR–Vokietijos karo dienomis daugelis ŽŪKD nukentėjo – sudegė ar buvo sunaikinti dokumentai, paimti pinigai ir t. t. Okupanto pastatyti valdybų ir tarybų nariai pasitraukė iš pareigų, į jas grįžo ikiokupacinių laikų vadovai. Draugijos pradėjo veikti pagal senuosius, „smetoninius“ įstatus, susigrąžino senuosius pavadinimus. Tačiau dėl nacių nustatyto žemo rublio santykio su marke (10:1), draugijų turėtų lėšų 80% blokavimo kapitalai ir galimybės skolinti sumenko. Antra vertus, esant neaiškiai karo baigčiai, dėl prekybos ir kitų suvaržymų, didelių prievolių, grūdų ir arklių rekvizicijų mažai bebuvo norinčių skolintis. A. Vilainis rašė, kad draugijos vegetavo, kiek gyviau buvo gražinamos paskolos⁴⁵. Taip elgtis buvo naudinga dėl rublio nuvertinimo. Be to, buvo pareikalauta gražinti specifiškai sovietines paskolas.

Yra pagrindo manyti, kad po Lietuvos reokupacijos ŽŪKD nebuvo atkuriamos, buvusių narių narystė automatiškai neatnaujinta, o buvo steigiamos iš naujo. Archyvinėje medžiagoje nekalbama apie draugijų atkūrimą, rašoma tik apie įsteigimą, narių priėmimą ir pajų įmokėjimą. Be to, taip manyti verčia didžiulis narių skaičiaus sumažėjimas – 1945 m. pabaigoje jų tebuvo 53. Taigi beveik tikra, kad buvusieji nariai prarado tegul ir nuvertėjusius pajus, stojamąjį mokestį. Plungės ŽŪKD vėl pradėjo veikti 1945 m. vasa-

⁴¹ *Žemės ūkio kredito draugijų įstatai*, [Kaunas], 1941, p. 1.

⁴² *Tiesa*, 1940, lapkr. 18.

⁴³ Jakubčionis A. Žemės ūkio kooperacijos pertvarkymas 1940–1941 m. ir jos atkūrimas 1944–1945 m. Lietuvos TSR, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų Mokslo darbai* (MD), *Istorija*, 1986, t. 25, p. 129.

⁴⁴ Gregorauskas M. *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*, Vilnius, 1960, p. 95.

⁴⁵ *Tėviškė*, 1942, sausio 16.

rio 20 d.⁴⁶ 1945 m. gruodžio 30 d. LSSR LKP nutarimu, lyginant su 1941 m., buvo pasunkintos narių priėmimo sąlygos – stojamasis mokestis padidintas 5 kartus (iki 25 rb) ir pajus 2 kartus⁴⁷. Tai aiškinta žemės ūkio produkcijos kainų padidėjimu. Atsižvelgiant į tai ir karo sugriovimus, vienam nariui paskolintina suma padidinta iki 15 tūkst. rb, pailginti paskolų terminai (gyvuliams ir inventoriui pirkti iki 5 m., pastatų statybai iki 10 m.). Pirmąją draugijos valdybą ir tarybą parinko ŽŪB kontora, suderinus su apskrities kompartijos ir vykdomuoju komitetais. Tik 1945 m. gegužės–birželio mėn. buvo leista organizuoti narių susirinkimus ir juose išrinkti vadovus. Bet susirinkimai vyko pagal žinomą scenarijų: ŽŪB kontora, suderinusi su valsčiaus aktyvu ir atsižvelgdama į politines pažiūras, numatydamo kandidatus į valdybos ir tarybos narius. Regis (susiduriama su parašų perskaitymo sunkumais), 1945–1946 m. valdybos pirmininku buvo A. Kirtiklis.

Draugija galėjo pradėti veiklą, ypač skolinimą, tik 1945 m. gavusi iš ŽŪB kontoros 30 tūkst. rb paskolą pagrindiniam kapitalui ir 52 tūkst. rb ilgalaikiam narių kreditavimui⁴⁸. Visų gautų pinigų ji neįstengė išskolinti, paskolino 80,6 tūkst. rb, iš jų 49,9 tūkst. rb ilgam laikui (statyboms, inventoriui pirkti). Tada draugija skolino tik varguoliams, t. y. nuo mokesčių atleistiems ir atsikėlusiesiems. 1945 m. visi draugijos nariai priklausė šiai kategorijai. Išeitų, jog draugijos vadovai buvo bolševikiškai budrūs ir į ją nepriiminėjo turtingesnių valstiečių. 1946 m. draugija gavo iš ŽŪB kontoros 195 tūkst. rb paskolų, išskolinimas jai 1947 m. sausio 1 d. pasiekė 277 tūkst. rb, 1948 m. sausio 1 d. – 442,9 tūkst. rb, o nuo tada skolos kontorai pradėjo mažėti: 1949 m. sausio 1 d. ŽŪKD buvo skolinga 428,4 tūkst. rb, 1949 m. lapkričio 28 d. – 352,6 tūkst. rb. ŽŪB kontoros paskolų mažinimas Plungės ir visoms kitoms ŽŪKD buvo susijęs su pasikeitusia VKP(b) CK ir SSRS MT kaimo politika. 1947 m. gegužės 21 d. VKP(b) CK priėmus nutarimą dėl kolūkių kūrimo Baltijos respublikose ir 1948 m. kovo 20 d. jį pakartojus Lietuvos administracijai, neišvengiamai turėjo būti mažinama finansinė parama valstiečiams ir taip einama prie ŽŪKD likvidavimo. Plungės draugijos duomenys apie jos narių išskolinimo dinamiką tarsi nepatvirtina padarytos išvados, kadangi iki 1947 m. pradžios plungiškių skolos didėjo. 1947 m. pradžioje jų suma buvo lygi 280 tūkst. rb, po metų – 424,7 tūkst. rb ir 1949 m. sausio 1 d. – 464,7 tūkst. rb⁴⁹. Veikiausiai 1948 m. skolos Plungės draugijai padidėjo dėl tais metais įvykdyto ŽŪKD stambinimo vajaus. Tiesa, 1948 m. gruodžio 16 d. ŽŪB kontoros Plungės skyrius ir vykdomasis komitetas pasisakė prieš stambinimą (žinomas toks vienintelis faktas), nes dėl to nebūsią jokios išlaidų ekonomijos, draugijos ir taip nutolusios viena nuo kitos 18–22 km, todėl valstiečiams kiltų daugiau sunkumų paskolas gauti. Tačiau rašte nurodė: „<...> jeigu bus kontoros įsakymas Kulių ŽŪKD prijungti prie Plungės ŽŪKD, jis bus įvykdytas“⁵⁰. Žinant tų laikų tikrovę, netenka abejoti Kulių draugijos prijungimu ir dėl to Plungės ŽŪKD paskolų pozicijos išaugimu.

Visais pokariniiais metais (iki 1949 m. pabaigos) Plungės ŽŪKD gyvavo beveik vien iš ŽŪB kontoros gaunamų paskolų. Kaip rašyta, 1945 m. net nesugebėjo visų gautų pinigų išskolinti, tas pats pasikartojė ir 1947 m. 1948 m. sausio 1 d. draugija buvo skolinga kontorai 442,9 tūkst. rb, o jos narių skolos siekė 424,7 tūkst. rb, t. y. 18,2 tūkst. rb ma-

⁴⁶LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 16, l. 189.

⁴⁷Ten pat, b. 3, l. 51.

⁴⁸Ten pat, b. 16, l. 190.

⁴⁹Ten pat, b. 68, l. 195; b. 120, l. 20.

⁵⁰Ten pat, b. 26, l. 257.

žesnės⁵¹. Kitais metais 94–98% paskolų draugija suteikdavo iš kontoros gautomis lėšomis. Todėl draugija buvo ŽŪB kontoros lėšų paskirstymo, bet ne kredito įstaiga, arba tarpininkė tarp kontoros ir valstiečių. Už šį tarpininkavimą draugija gaudavo 0,5% nuo išskirstytos sumos komisinių, kurių neužteko jos darytoms išlaidoms. Todėl dirbo nuostolingai. Apskritai tuometinė draugijos kreditinė veikla nedaug ką bendro turėjo su kredito esme. Pirma, draugija turėjo vykdyti patvirtintus kreditavimo planus, neatsižvelgdama į skolininkų pajėgumą gražinti paskolas. Už planų nevykdymą draugijos vadovai būdavo svarstomi ŽŪB kontoros vietiniame skyriuje, kompartijos bei vykdomuosiuose komitetuose ir baudžiami. Antra, neretai paskolos būdavo išsiūlomos, įbrukamos. Šiuos reiškinius tenka plačiau paaiškinti. Suvokti tikrąją padėtį padeda 1947 m. rugsėjo 30 d. ŽŪB kontoros valdytojo rašto LSSR MT turinys⁵². Jame skundžiamasi, kad visose apskrityse naujakuriai ir nacinės okupacijos laikais nukentėjusieji nenoriai skolinasi gyvuliams pirkti. 1945 m. Kretingos apskrities draugijoms buvo paskirta 650 tūkst. rb, tačiau neatsirado nė vieno norinčio paskolą paimti, nors apskrityje buvo 2 247 sugriauti, sudegę pastatai, arklių neturėjo 2 129, karvių – 1 721 ūkiai. Raseinių apskrityje valstiečiai paėmė vos 30% jiems numatytų skirti paskolų sumos. Aukščiau pateikti duomenys apie ne visišką Plungės ŽŪKD gautų iš kontoros lėšų panaudojimą byloja ir apie vietos valstiečių nenorą skolintis. Nedaug buvo skolinamasi ir 1947 m., nes iki rugsėjo 1 d. iš gyvuliams pirkti paskirtų 22 mln. rb valstiečiai pasiskolino tik 13,7 mln. rb. Ypač nenoriai buvo skolinamasi karvėms pirkti – pagal planą paskolas turėjo gauti 8 000 ūkių, o jas paėmė tik 1 527. Iškilio pavojus, kad nebus įvykdytas valstiečių apsirūpinimo gyvuliais planas, kuo labiausiai buvo suinteresuota valdžia, nes nuo galvijų skaičiaus priklausė prievolių dydis. Laiško autorius prašė MT paveikti apskričių vykdomuosius komitetus, jog imtųsi priemonių planui vykdyti, t. y. paspausti valstiečius skolintis ir pirkti gyvulius, matyt, ir stoti į ŽŪKD. Kodėl dalis valstiečių vengė skolintis? Jie buvo gerai perpratę valdžios suktybes, ne kartą buvo „nudegę“ dėl paskolų. Antai nacmečiu gražinusieji paskolas oficialiu santykiu buvo priversti papildomai mokėti. Nors 1947 m. gruodžio mėn. vykdamas pinigų reformą, senieji rubliai buvo iškeisti į naujus santykiu 10:1, juo paskolos nebuvo perskaičiuotos, reikėjo gražinti pradines sumas, todėl skolų našta pasunkėjo. Valstietis suprato, kad už paskolą nusipirkęs gyvulį, turės mokėti daugiau mokesčių ir prievolių. Be to, draugijos skolino tik apie 60% gyvuliams pirkti reikalingų pinigų, likusią sumą turėjo pridėti besiskolinantieji. Dėl didelių ir kaskart didinamų mokesčių bei prievolių, vertimo pirkti valstybinių paskolų obligacijas daugelis neturėjo pinigų net mokesčiams sumokėti. 1948–1950 m. 2/3 apskričių už nesumokėtus mokesčius buvo aprašyti 103 tūkst. ūkių, iš jų 45 tūkst. savininkų perduoti teismui; 1949 m. vien už pieno prievolių nevykdymą išpėti arba aprašyti 45,7 ūkiai, 3,5 tūkst. pateko į teismą⁵³. Vieni „nusikaltėliai“ buvo uždaromi į kalėjimus, o jų turtas konfiskuojamas, kitiems taikyta tik pastaroji bausmė. Plungės ŽŪKD ataskaitų duomenimis, 1946 m. už paskolą perkantis arklį turėjo primokėti savų pinigų apie 1 041 rb, perkant karvę – 867 rb. Dideli pinigai! Be to, 1947 m. liepos 16 d. respublikos MT nutarimu buvo pasunkin-

⁵¹LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 92, l. 19.

⁵²Ten pat, b. 59, l. 82.

⁵³Starkauskas J. *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007, p. 428–429.

tos skolinimosi gyvenamiesiems namams statyti sąlygos, o būtent: paskolą galėjo gauti tik besistatantieji gyvenvietėse ir gavusieji valsčiaus valdžios leidimą (anksčiau užteko jos sutikimo)⁵⁴. Nepalankias skolinimo sąlygas pripažino kai kurie ŽŪB kontoros tarnautojai. Jie rašė, kad valstiečiai žino, jog už 10 tūkst. rb paskolą namo nepastatysi, nes vien miško medžiaga kainuoja 5 000 rb⁵⁵.

1946–1948 m. Plungės ŽŪKD nariai gavo 48 paskolas gyvenamiesiems namams ir 41 ūkiniam pastatui statyti, 57 arkliams ir 43 karvėms pirkti. 1947 m. valsčiuje buvo 3 125 ūkiai, teoriškai turėję teisę skolintis, o tų metų pabaigoje narių buvo 259. Palyginę šiuos skaičius, galime daryti išvadą, kad valstybės parama kaimui buvo maža, nepaisant išpūdį darančios paskolų sumos. Patikimą vaizdą apie skolinimo realų mastą, reikšmę galime susidaryti, palyginę, kiek, pavyzdžiui, karvių skolininkas galėjo už draugijos paskolas nupirkti iki 1940 m. ir pokariu. Matysime, kad 1939 m. už 417,8 tūkst. Lt jų buvo galima nupirkti maždaug 4 178, kai 1947 m. už 442,8 tūkst. rb – 340 karvių ir tai, beveik tiek pat primokėjus savais pinigais.

Kaip ir buvo galima laukti, valdžios siekis gundant paskolomis rasti kaime rėmėjų baigėsi dėsningu skolų nemokėjimu. 1949 m. lapkričio 28 d. draugijai laiku nebuvo sugražinta 93,9 tūkst. rb⁵⁶. Taikliai apie negražinimo priežastis rašė ŽŪB kontoros Šiaulių skyriaus valdytojas savo viršininkams:

„Kaip tą paskolą išieškoti, jei jos gavėjas nieko neturi išskyrus švarką, kelnes ir kepurę ir yra naujakurys, <...> išpirkęs statybų medžiagą, pardavė, o pinigus sunaudojo kaip jam patiko <...>“⁵⁷.

Ne visas priežastis paminėjo. Dalis narių paskolas panaudojo ne pagal paskirtį, kitaip sakant, pravalgė, pragėrė. Štai 1946 m. iš 32 gyvenamiesiems namams statyti gautų paskolų 8 šiam tikslui nepanaudotos, 19 namų buvo neužbaigti; už 5 paskolas nenupirktą nė vienos karvės⁵⁸. Dar viena pradelstų paskolų atsiradimo priežastis buvo represijos, žudynės. Iš minėtos 93,9 tūkst. rb sumos laiku negražintų paskolų 11,8 tūkst. rb teko įkalintiems ir ištremtiems, 11,1 tūkst. rb – nužudytiems, be žinios dingusiems, mirusiems asmenims⁵⁹.

Be skolinimo, draugija atlikinėjo ir komiso operacijas, t. y. išmokėdavo valdžios įstaigų į ją pervestus pinigus už iš valstiečių nupirktus gyvulius, cukrinius runkelius. Apskritai po karo draugijos veiklos, jos vadovų darbo sąlygos buvo nenormalios, teko užsiimti kredito įstaigoms neįprasta veikla: pagal komandas vykdyti „buožių“ šalinimo ir anksčiau termino paskolų išieškojimo, pradelstų skolų likvidavimo vajuose; dalyvauti nesibaigiančiuose veiklos rezultatų aptarimuose, įvairiuose pasitarimuose, „socialistinėse lenktynėse“ ir t. t.

Pagaliau 1949 m. lapkričio 29 d. draugijos valdybos pirmininkas Antanas Narbutas (juo buvo ir 1946 m.), buhalterė Vanda Gintautienė ir ŽŪB kontoros Plungės skyriaus atstovai surašė jo likvidavimo aktą. Draugijos aktyvai ir pasyvai buvo perduoti nurodytam skyriui. Diena kita anksčiau ar vėliau prievarta buvo ilgam nutraukta Lietuvos kredito kooperacijos istorija.

⁵⁴LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 59, l. 101.

⁵⁵Ten pat, b. 13, l. 13.

⁵⁶Ten pat, b. 120, l. 21.

⁵⁷Ten pat, b. 33, l. 119.

⁵⁸Ten pat, b. 44, l. 26.

⁵⁹Ten pat, b. 120, l. 21.

Išvados

Kredito kooperacijos Plungėje istorija – gana sena, prasidėjo nuo 1882 ar 1883 m. įsteigtos skolinamosios taupomosios draugijos (STD). Veikiausiai jos iniciatorius buvo kunigaikštis Mykolas Oginskis, vėliau ilgus metus vadovavęs draugijai. Plungės STD veikė iki 1915 m. vidurio, veiklos dinamikai buvo būdingas didelis netolygumas.

1920 m. pradėjo veikti Plungės žydų liaudies bankas (ŽLB), o 1923 m. – ir Plungės smulkaus kredito bankas, nuo maždaug 1927–1928 m. pasivadinęs smulkaus kredito draugija. Plungės ŽLB įsteigti finansiškai padėjo tarptautinės žydų organizacijos. Jis aptarnavo ne tik Plungės, bet ir Kulių bei Platelių žydus. Iki 1933 m. Plungės ŽLB buvo išplėtojęs veiklą labiau nei Plungės SKD, tačiau nuo 1937 m. pirmoji pradėjo išgyventi didelius sunkumus.

Plungės SKD iki sovietinės okupacijos pasiekė puikių rezultatų: 1926–1939 m. sugebėjo padidinti indėlių priėmimą 32,1 karto, nuosavą kapitalą – 11,1 karto, narių kreditavimą – 7,9 karto.

1940 m. ŽLB buvo likviduotas, o SKD pertvarkyta (1941 m.) pagal sovietinius įstatus, pavadinta žemės ūkio kredito draugija ir paversta okupanto politikos kaime įgyvendinimo įstaiga.

Straipsnio rankraštis įteiktas 2007 06 13, serijos „Lietuvos valsčiai“

Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 06 10, skelbti parengtas

2010 01 22.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje

„Plungė“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Virginijus Jocys*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*,

anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.

2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet kokiū būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data) .